

TIQXMMI
"TOSHIKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ
XO'JALIGINI MEKANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI"
MTU
MILLIY TADQIQOT UNIVERSITETI

FAN:

IRRIGATSIYA VA MELIORATSIYA

MAVZU

14

Zovurlashtiriladigan maydonning suv muvozanati. Suv muvozanat tenglamalari, zovur moduli.

**Isayev Sabirjan
Xusanbayevich**

**Irrigatsiya va melioratsiya
kafedrasi professori, q.x.f.d.**

“Zovurlashtiriladigan maydonning suv muvozanati. Suv muvozanat tenglamalari, zovur moduli” mavzusidagi ma’ruza mashg’ulotining texnologik xaritasi

Faoliyat bosqichlari	Faoliyat mazmuni	
	O’ituvchi	Talabalar
I. Kirish bosqichi (10 daqiqa).	<p>1.1. Mavzuning nomi, maqsadi, rejalashtirilgan o‘quv mashg‘ulot natijalari va uni o‘tkazish rejasi bilan tanishtiradi.</p> <p>1.2. Mashg‘ulot ma’ruza, tushuntirish va namoyish shaklida o‘tkazilishini va baholash mezonlarini ma’lum qiladi</p> <p>1.3 Fanni o‘rganish uchun adabiyotlar ruyxati bilan tanishtiradi.</p>	Tinglaydilar, yozib oladilar
II. Asosiy bosqich (55 daqiqa).	<p>2.1. Mavzu bo‘yicha ma’ruza va uning rejasi, asosiy tushunchalar bilan tanishtiradi.</p> <p>2.2. Ma’ruzani yorituvchi slaydlarni Power pointda namoyish va sharhlash bilan mavzu bo‘yicha asosiy nazariy bilimlarni bayon qiladi.</p> <p>2.3. Jalb qiluvchi savollar beradi; mavzuning har bir qismi bo‘yicha xulosalar qiladi; eng asosiy tushunchalarga e’tibor qaratadi.</p>	Tinglaydilar, yozib boradilar, savollarga javob beradilar
III. Yakuniy bosqich (15 daqiqa).	<p>3.1. Mavzuni umumlashtiradi, umumiy xulosalar qiladi, yakun yasaydi, savollarga javob beradi.</p> <p>3.2. Talabalarga mavzu bo‘yicha nazorat savollarini e’lon qiladi.</p>	Tinglaydilar, savol beradilar, savollarga javob beradilar va uyga vazifani yozib oladilar.

Asosiy adabiyotlar ro‘yxati

1. Xamidov M.X., Shukurlayev X.I., Mamataliyev A.B. “Qishloq xo‘jaligi gidrotexnika melioratsiyasi”. Toshkent. Sharq. 2008. -408 bet.
2. Xamidov M.X., Shukurlayev X.I., Lapasov X.O. “Qishloq xo‘jalik gidrotexnik melioratsiyasi” fanidan amaliy mashg‘ulotlarni bajarish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2014. -233 bet.
3. Raximbayev F.M., Xamidov M.X. “Qishloq xo‘jaligi melioratsiyasi”. Tashkent. Mehnat. 1996. - 328 bet.
4. Kostyakov A.N.Osnovi melioratsiya, M.: Selxozgiz, 1960 g.-604 str.
5. Markov YE.S. Selskoxozyaystvenniye gidrotexnicheskiye melioratsii, M.: Kolos, 1981 g. - 376 str.

Qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yxati

1. Yerxov N.S., Ilin N.I., Misenev V.S. Melioratsiya zemel, - M.: Agropromizdat, 1991. - 319 str.
2. Irrigatsiya Uzbekistana. I-IV tomi.

Internet materiallari

1. <http://tiame.uz/uz/page/ilmiy-jurnallar>, (Irrigatsiya va melioratsiya jurnali).
2. http://qxjurnal.uz/load/jurnal_2017/agro_ilm_2017, (Agro ilm jurnali).
3. https://elibrary.ru/title_about.asp?id=54940, (Jurnal Voprosi melioratsiya)

REJA:

- 1. Umumiy va xususiy suv muvozanati tenglamalari, (umumiy, yer usti suvlari va aeratsiya zonasi, sizot suvlarining suv muvozanat tenglamalari).**
- 2. Muvozanat (hisobiy) davr va muvozanat maydoni**
- 3. Sizilish jadalligi va zovur moduli.**

Орол денгизининг 1977 йил ва 2020 йилдаги курилиши

Касий денгизининг 2006 йил ва 2022 йилдаги куриниши

UMUMIY VA XUSUSIY SUV MUVOZANATI TENGLAMALARI

Sun'iy zovurlangan sug'orish maydonlarining suv muvozanat tenglamlari asosan quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

a) umumiy suv muvozanat tenglamasi:

$$\Delta W_{ym} = P + W_{cyz} + (\bar{\Pi} - \bar{O}) + (\underline{\Pi} - \underline{O}) - E_{ym} - W_T \pm V_{bc} - D,$$

bu yerda: P -yog'in miqdori, m³/ga; $W_{cyz} = \bar{M} + \Phi_k + M,$

$W_{sug'}$ -sug'orish tarmog'iga olingan suv miqdori, m³/ga,

$\bar{M}$ - sug'orish meyori, m³/ga;

F_k -sug'orish tarmoqlaridan isrof bo'ladigan suv miqdori, m³/ga;

M -sho'r yuvish meyori, m³/ga;

$\bar{\Pi}, \underline{\Pi}$ -yer usti va yer osti suvlarining oqib kelishi miqdorlari, m³/ga;

$\bar{O}, \underline{O}$ -yer usti va yer osti suvlarining oqib chiqib ketishi miqdorlari, m³/ga;

E_{ym} -tuproqdan va o'simlikdan bug'latilgan suv miqdori, m³/ga;

W_T -sug'orish suvlarining muvozanat maydonidan oqib chiqib ketishi miqdori, m³/ga;

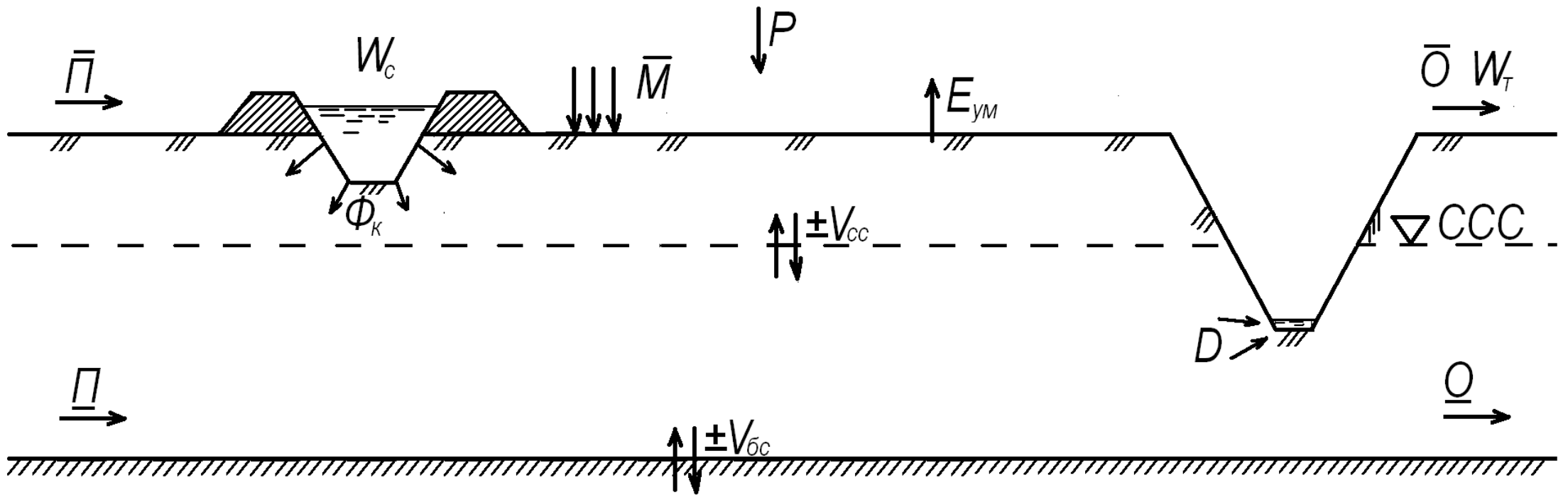
$\pm V_{bs}$ - bosimli yer osti suvlarining sizot suvlariga kirimi va chiqimi, m³/ga;

D -zovurga tushadigan suv miqdori, m³/ga;

UMUMIY VA XUSUSIY SUV MUVOZANATI TENGLAMALARI

Sug'orish maydonining suv muvozanat sxemasi

KOLLEKTOR VA ZOVURLAR

UMUMIY VA XUSUSIY SUV MUVOZANATI TENGLAMALARI

*Yer usti suvlari va aeratsiya zonasi (tuproq suvlari) namligining
muvozanat tenglamasi:*

$$\Delta W_{TC} = (\bar{\Pi} - \bar{O}) + P - E_{ym} + \bar{M} \pm V_{cc},$$

*bu yerda: V_{cc} -sizot suvlari bilan aeratsiya zonasi o'rtasidagi suv almashinuvi qiymati,
 m^3/ga .*

Sizot suvlarining muvozanat tenglamasi:

$$\Delta W_{cc} = (\underline{\Pi} - \underline{O}) + \Phi_{\kappa} + M \pm V_{cc} \pm V_{bc} - D,$$

UMUMIY VA XUSUSIY SUV MUVOZANATI TENGLAMALARI

Zovurga tushadigan yuk (suv) miqdorini aniqlash

Ma'lum bir sharoitda o'rtacha ko'p yillik xisob uchun $\Delta W_{ym} = 0$ deb, qabul qilish va yuqoridagi tenglamalardagi tashkil etuvchilarni ixchamlashtirish mumkin.

Masalan, muvozanat maydoniga oqib keladigan va oqib chiqib ketadigan yer osti suvlari $(\bar{\Pi}, \bar{O}, \underline{\Pi}, \underline{O})$ miqdorini nolga teng deb va yuqori takomillashgan sug'orish texnikasi uchun $W_T = 0$ deb qabul qilish mumkin. Unda zovurga tushadigan yuk miqdorini umumiy suv muvozanati tenglamasidan

yoki QM(VSN) 33-2.2 03-86 bo'yicha $D = P + W_{cyz} - E_{ym} \pm V_{bc}$,

formulasidan aniqlash mumkin $D = \Phi_{\kappa} \pm V_{cc} \pm V_{bc}$,

UMUMIY VA XUSUSIY SUV MUVOZANATI TENGLAMALARI

Sugʻorish maydonlarida muntazam gidrotexnik zovur ishga tushgach, sizot suvlarining maydonga oqib kelishi (V_c) koʻpayadi, oqib ketishi esa susayadi. Bunda oxirgi tenglamaning koʻrinishi:

$$D = \Phi_{\kappa} + V_c \pm V_{cc} \pm V_{\delta c},$$

Sugʻorish tarmoqlaridan isrof boʻladigan suv miqdorini loyixa jarayonidagi kuzatuv oʻlchovlari yoki gidrodinamik xisoblar yordamida aniqlash mumkin. Taqribiy xisoblarda u quyidagi formuladan aniqlanadi:

$$\Phi_{\kappa} = M \cdot \left(\frac{1 - \eta}{\eta} \right)$$

bu yerda η – sugʻorish tizimining foydali ish koeffitsiyenti.

UMUMIY VA XUSUSIY SUV MUVOZANATI TENGLAMALARI

Sizot suvlarining maydonga oqib kelishi va ketishi gidrogeologo-meliorativ xizmat ma'lumotlari va gidrogeologik tadqiqot xujjatlari bo'yicha aniqlanadi. Massivga sizot suvlarining kirimi va chiqimi xisoblarini bajarishda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$V_c = T \cdot i$$

bu yerda: T—suvli qatlamning suv o'tkazuvchanligi;

i—yer osti suvlar oqimi nishabligi.

Bosimli yer osti suvlarining sizot suvlariga kirimi va chiqimini quyidagi formuladan aniqlash mumkin:

$$V_{\bar{c}} = \frac{(H_2 - H_1) \cdot K}{m} \cdot 10000 \cdot t$$

bu yerda: t —xisobiy davr davomati, kun; H2-bosimli qatlamdagi bosim qiymati, m; H1-yer yuzasiga yaqin joylashgan sizot suvlari satxi, m;

K —ajratuvchi qatlamning filtratsiya koeffitsiyenti, m/sut;

m - ajratuvchi qatlam qalinligi, m.

UMUMIY VA XUSUSIY SUV MUVOZANATI TENGLAMALARI

Sizot suvlari bilan aeratsiya zonasi o'rtasidagi suv almashinuvi qiymati sizot suvlari chuqur joylashgan xolatda quyidagicha aniqlanadi: odatdagi sug'orish rejimida ($N = 0$):

$$V_{ss} = (0,15-0,25) \times M ;$$

yuvuvchi sug'orish rejimida:

$$V_{ss} = (0,15-0,25) \times M + N ,$$

bu yerda: N -sho'r yuvish uchun qo'shimcha beriladigan sug'orish meyori, m.

Loyixalarda zovurga tushadigan yuk miqdorini aniqlashda yuqoridagi tenglamalar qo'llaniladi.

Suv muvozanati tenglamalari yordamida bir qator meliorativ masalalar yechiladi.

Jumladan:

Zovurga tushadigan yuk (suv) miqdori (D), m³/ga;

Zovur modulining qiymati (qz), l/s·ga;

Zax suvlarining sizilish jadalligi (qsj), m/kun;

Sizot suvlarining ko'tarilish tezligi, m/kun;

Sizot suvlari satxining o'zgarishi xisobi (Δh), m;

Muvozanat maydonida tuzlarning kirim va chiqim farqi ($\pm \Delta S$), t va boshqa xisoblarni amalga oshirish mumkin.

Shuning uchun xam suv muvozanat tenglamalarini meliorativ loyixalarning asosi deb atashadi.

MUVOZANAT (HISOBIY) DAVR VA MUVOZANAT MAYDONI

Muvozanat (hisobiy) davr va muvozanat maydoni

Xar qanday suv, tuz muvozanat tenglamalarining sonli qiymatlarini aniq hisoblashda muvozanat davrlari, muvozanat maydonlari, ularning chegaralari va o'lchamlari aniq bo'lishi kerak.

Muvozanat davri bo'lib, ayrim (sug'orish) kunlar, 5 kunlik, 10 kunlik sug'orishlar orasidagi kunlar, mavsum, yarim yillik davr, bir yillik davr qabul qilinishi mumkin va t bilan belgilanib, o'lchami kun hisobida hisoblanadi.

Masalan, muvozanat davri qilib yarim yillik davr qabul qilinsa, $t_x = 183$ kun, agar muvozanat davri deb bir yillik davr qabul qilinsa, $t_x = 365$ kun bo'ladi.

Muvozanat maydoni bo'lib, sug'orish dalasi, xo'jalik maydoni, sug'orish massivi qabul qilinishi mumkin va uning birligi gektar hisobida yuritiladi. Muvozanat maydonlarining chegaralari sug'orish yoki zax qochirish tarmoqlari bo'lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

MUVOZANAT (HISOBIY) DAVR VA MUVOZANAT MAYDONI

Sizilish jadalligi va zovur moduli

Sizilish jadalligi (q_{sj}) deganda, vaqt birligi ichida sizot suvlarining zovurga qarab sizilish tezligi tushuniladi va bu qiymat zovurga tushadigan yuk miqdori (D) bilan aniqlanadi (m/kun):

$$q_{sj} = \frac{D}{10000 \cdot t_x}$$

Zovur moduli (q_z) deganda, vaqt birligi ichida sizot suvlarining zovurga birlik maydondan oqib kelgan solishtirma suv sarfi tushuniladi ($l/s \cdot ga$):

$$q_z = \frac{D}{86,4 \cdot t_x}$$

*bu yerda D -zovurga tushadigan suv miqdori, m^3/ga ;
 t_x - hisobiy davr, kun.*

KOLLEKTOR VA ZOVURLAR

Mavzu bo'yicha savollar

- 1. Umumiy suv muvozanat tenglamasi va uning tashkil etuvchilari nimalardan iborat?*
- 2. Yer usti suvlari va aeratsiya zonasi (tuproq suvlari) namligining muvozanat tenglamasi va uning tashkil etuvchilari nimalardan iborat?*
- 3. Sizot suvlarining muvozanat tenglamasi va uning tashkil etuvchilari nimalardan iborat?*
- 4. Zovurga tushadigan yuk (suv) miqdori qanday aniqlanadi?*
- 5. Sug'orish tarmoqlaridan isrof bo'ladigan suv miqdori qanday aniqlanadi?*
- 6. Sizot suvlarining maydonga oqib kelishi va ketishi qanday aniqlanadi?*
- 7. Bosimli yer osti suvlariningsizot suvlariga kirimi va chiqimi qanday hisoblanadi?*
- 8. Suv muvozanati tenglamalari yordamida qanday meliorativ masalalar yechiladi?*
- 9. Muvozanat (hisobiy) davr nima?*
- 10. Muvozanat maydoni nima?*
- 11. Sizilish jadalligi nima va u qanday aniqlanadi?*
- 12. Zovur moduli nima va u qanday aniqlanadi?*

TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ
XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI

E'TIBORINGIZ UCHUN RAXMAT!

Isayev Sabirjan
Xusanbayevich

Irrigatsiya va melioratsiya
kafedrasi professori

+ 998 71 237 19 56

s.isaev@tiame.uz

@sabirjanisaev